

En del av den vestlige verden

Vestlig fellesskap og trusselen fra øst

Annen verdenskrig hadde skapt to blokker av seiersmakter: det kommunistiske øst og det kapitalistiske og demokratiske vest. Den kalde krigen innebar en militær, økonomisk og ideologisk kniving mellom stormaktene USA og Sovjetunionen. I utenrikspolitikken forsøkte Norge å balansere mellom øst og vest og satset på den kollektive sikkerheten FN skulle skape.

AP

AP går til valg i 1945 med Einar Gerhardsen som statsministerkandidat. AP vinner og Nygaardsvold-regjeringen blir kastet. AP får absolutt flertall på Stortinget som de beholder i omtrent 20 år. AP var et sosialistisk parti som ønsket statsstyring og som var skeptiske til USA og USA-kapitalismen. Einar Gerhardsen brukte ord som planøkonomi. Sovjet hadde en høy stjerne i Norge etter annen verdenskrig. Sovjet hadde både knekt Hitler og befridd Øst-Finnmark.

APs utenrikspolitikk

Norge hadde vært nøytrale siden 1905. 9. april 1940 beviste at nøytraliteten var en fiasko. AP ønsker å fortsette nøytralitetslinjen og samtidig støtte seg på FN (norsk generalsekretær, Trygve Lie) Dette resulterte i ”brobyggingspolitikken”.

Brobyggingspolitikk

”Brobyggingspolitikken” som ble ført i Norge fra 1945 til 1948 innbar ikke aktiv brobygging mellom blokkene. Norge prøvde heller å unngå provosere stormaktene. USA tilbød Europa Marshallhjelpen i 1947, blant annet for å opprettholde et fungerende marked i Europa og for å styrke de ikke-kommunistiske landene i forhold til de kommunistiske. AP, i regjering, med Einar Gerhardsen som statsminister var skeptiske til å knytte seg til USA, men Norge trengte penger til gjenoppbygging av landet. I tillegg ville et ”nei” til USA sette Norge i bås sammen med de kommunistiske øst-europeiske landene som også sa ”nei”. Betingelsene for Marshallhjelpen var medlemskap i OEEC og COCOM. OEEC forpliktet medlemmene til arbeide for frihandel innad i organisasjonen. COCOM forbød salg av krigsviktige varer til østblokken. I realiteten tørket norsk eksport til Øst-Europa inn – den ble halvert fra 1949 til 1951.

Tredje verdenskrig?

I 1946 tilbød Stalin felles tropper på Svalbard. I 1948 er det valg i Tsjekkoslovakia. Like før valget gjør Stalin kupp og innfører kommunisme. Stalin foreslår også en støtteavtale med Finland. I 1948 tror halvparten av de spurte i en undersøkelse at en tredje verdenskrig står for dør. Arbeiderpartiet går vekk fra nøytralitetslinjen. Einar Gerhardsen tar et oppgjør med kommunistene i Norge. Han sier at kommunismen er en indre fare i Norge - kommunistene er Stalins håndtlangere. Vi må nå finne alliansepartnere, men AP har ikke lyst til å gå mot USA så de vender seg til nordiske naboer (januar 1949).

Det nordiske alternativet

Etter noen uker bryter forhandlingene mellom Norge, Sverige og Danmark sammen fordi Norge mener at vi trenger hjelp fra Storbritannia og USA i tillegg. Norge har erfart at nøytralitetslinjen ikke fungerer. Sverige har god erfaring med sin nøytralitetslinje og vil ikke dette. Sverige sier også at de ikke kalrer å forsvare Nord-Norge og Svalbard, noe som er uaktuelt for Norge og akseptere.

Inn i NATO

AP må finne seg i å nærme seg NATO, som i praksis betød å nærme seg USA. Det var stor opposisjon mot USA i AP, men på landsmøtet i 1948 i AP sier Einar Gerhardsen at han er for NATO. Partipisken. NATO-medlemskap blir enstemmig vedtatt. De borgelige er også for NATO. Saken blir vedtatt i Stortinget. Bare 11 kommunister og 2 fra AP stemmer i mot. Dette var et skifte i norsk utenrikspolitikk. Norge gikk inn i en allianse.

AP vil være medlem, men med visse reservasjoner. Vil skremme, men også berolige Stalin.

B-medlem i NATO

1. Ingen NATO-tropper i Norge i fredstid. 2. Ingen atomvåpen på norsk jord. 3. Ingen NATO-øvelser i Øst-Finnmark. 4. Etter noen år skjønner vi at USA kanskje kommer med fly fordi Stalin kan være sterk på havet. Hvor skal vi forhåndslagre våpnene? Ikke for nært Stalin, så det blir i Trøndelag.

Brysom alliert i NATO...

1. Vi sa nei til Hellas og Tyrkia og Vest-Tyskland skulle være med i NATO. Ikke demokratiske nok. 2. Vi sa nei til utplassering av mellomdistanseraketter i Europa. Norge la aldri ned veto, bare kranglet.

...men likevel et flink medlem

NATO medførte opprustning i Norge. Bygde flyplasser og fikk gratis våpen. 18 måneder førstegangstjeneste. Norge hadde likevel en høy stjerne i USA. Utenriksministeren vår var pro-USA. Ingen NATO-land brukte så stor del av BNP på forsvaret som Norge.

Vekst og oppbrudd (1965-1980)

Frem til siste halvdel av 1960-årene hadde industrialiseringen vært den norske befolkningens venn. Den hadde hjulpet oss ut av slit og fattigdom. Nå dukket det opp grupper som var skeptiske til samfunnsutviklingen i etterkrigstiden. Ungdommen stod i sentrum, og tida fra slutten av 1960-årene ble kjent som ungdomsopprørets tid. Ungdommen dannet kjernen i protestbevegelser, som natur- og miljøvernbevegelsen, sameness kamp for egen kultur og den nye kvinnebevegelsen. Det skjedde endringer som bidro til å forandre familielivet og forholdet mellom kjønnene. Kvinnene fødte ferre barn, skilsmisse ble mer vanlig og ekteskapet sluttet å være en nødvendig ramme for samliv. Arbeidsmiljøet ble tettere og tryggere for arbeidstakerne, mens det ble stilt hardere krav til produktivitet. Tradisjonelle klassekonflikter ble svekket. Industriveksten ga velstand og arbeidsplasser, men samtidig økende forurensing. Oljeutvinningen ga store inntekter, men også frykt for forurensing og miljøkatastrofer. Det effektive jordbruket truet distriktene med avfolking. Fiske og fangst stanget mot ressursgrunnlaget. I 1970-årene ble det politiske livet mindre stabilt enn før. Det sosialdemokratiske tapte terreng for markedskreftene. I 1972 sa det norske folket nei til medlemskap i EU.

Det radikale oppbruddet

Ungdomsopprør og samfunnskritikk

Velstanden og forbrukersamfunnet ble en selvfølge for dem som vokste opp etter krigen. Mange unge opplevde at det materielle fikk for stor plass, og at det ble lite opplevelse, spenning og mening med livet. Dette ble utgangspunktet for en protest mot samfunnsutviklingen. Store deler av ungdommen tok avstand fra det etablerte samfunnet og brøt med etablerte normer og verdier. Frihet ble slagordet, i politikk, samfunnsliv, kjønnsliv og personlige forhold. Noen meldte seg ut av samfunnet og sluttet seg til alternative grupper slik som hippiene. Noen ville ha politisk revolusjon og søkte forbilder i Stalin og Mao Zedong. Det var særlig i skolene denne anti-autoritære og anti-kapitalistiske samfunnskritikken ble spredd og diskutert.

Tidligere hadde det ikke vært noen lang periode mellom barn og voksen. Nå møttes ungdommene under utdanning og det la grunnlag for utvikling av felles verdier, meninger og en egen opposisjonell ungdomskultur. Ungdommen ble en egen gruppe.

TV var et nytt medium. Verdens problemer ble uendelig mer påtrengende enn det hadde vært for tidligere generasjoner. Særlig Vietnamkrigen ble et sjokk. Den skapte mistillit både til amerikanerne og den vestlige verdens verdier.

Norges ungdomsopprør var ikke unik. Flere andre land hadde liknende opprør. Norges var inspirert av blant annet student- og ungdomsopprøret i Paris og ved amerikanske universiteter i 1968.

Natur og miljø

I 1970-årene vokste det frem en bredere og mer omfattende miljøvernbevegelse. I tillegg til klassisk naturvern kom nye synskpunkter og begreper til. Man ble for eksempel opptatt av bærekraftig utnyttning og forurensing. Forurensing var aktuelt på grunn av industrialiseringen. Internasjonalt gikk en debatt om ressursfordeling på Jorda. Dette var en viktig bakgrunn for miljøvernbevegelsen. Økologien fikk sterk innflytelse. Økologi er vitenskapen om levende organismers forhold til naturmiljøet.

Miljøbevegelsen hadde fremgang i 1970-årene. Det ble opprettet en rekke nasjonalparker og truede dyrearter ble fredet. Motstand mot vassdragsutbygging vant delvis frem, og det ble satt i gang en rekke tiltak mot forurensing. I 1972 ble det opprettet et eget miljøverndepartement. Ved denne institusjonaliseringen ble den folkelige mobiliseringen svekket. I slutten av 1970-årene ble folket mer opptatt av økonomiske spørsmål på grunn av krise og arbeidsledighet.

I 1979 strømmet demonstranter i tusentall til Altaelva i Finnmark for å hindre en utbygging av vassdraget der. Demonstrantene mente det var nødvendig med sivil ulydighet, men Stortinget mente dette var udemokratisk og det ble satt inn politistyrker for å fjerne demonstrantene i 1981. Året etter måtte Folkeaksjonen mot Alta-utbyggingen gi opp kampen.

Samene

Norske Samers Riksforbund ble dannet i 1968. Det ble en bevegelse for samisk frigjøring fra norsk kulturell undertrykking. Samer skulle være stolte av sitt eget språk og sin egen kultur, og kulturen skulle fritt kunne utvikles. Den samiske bevegelsen var imidlertid omstridt, også blant samene selv.

Samene mente at reinsdyrenes beiteområder tilhørte seg, mens staten mente at det som ubebodd land tilhørte staten. Samebevegelsen kom et stykke på vei i 1970-årene. I 1967 kom det i gang opplæring i samisk i grunnskolen, og det kom etter hvert samiske lærebøker og høyere samiske utdanningsinstitusjoner. Samisk kultur fikk fornyet livskraft, med blant annet eget bok- og musikkforlag. Samene vant ikke frem i Alta-saken, men den bidro på lengre sikt til å sette søkelyset på samenes stilling som etnisk minoritet og urbefolkning.

Den nye kvinnebevegelsen

Den nye kvinnebevegelsen oppstod i 1970-årene. Det var demonstrasjoner mot kvinneundertrykking og aksjoner mot missekåring. Det oppstod feministiske kvinnegrupper, kvinnelitteratur, kvinneblader og kvinneforskning. Det ble stilt nye provoserende spørsmål rundt kvinnenens stilling i samfunnet.

De gamle kvinneorganisasjonene hadde lagt vekt på likestilling. For de nye kvinneaktivistene eller feministene dreide det seg om frigjøring fra mannssamfunnet. Samfunnet måtte forandres og menneskene måtte forandres. Bevisstgjøring ble et nøkkelord. Kvinnebevegelsen satte et sterkt preg på samfunnsdebatten, men begrenset seg til unge, kvinnelige akademikere. De krevde for eksempel rett til arbeid og likelønn, barnehager for alle barn, seks timers arbeidsdag, og likestilling innen idretten.

En sak som samlet feministene, den gamle kvinnebevegelsen og store deler av arbeiderbevegelsen, var kampen for fri abort. Kvinnen skulle ha rett til å bestemme over egen kropp. På den annen side mente kirken og andre at det dreide seg om vern av det ufødte liv. Selvbestemt abort inntil 12. uke ble vedtatt av Stortinget i 1978.

Kjønnsroller og familie

Et vendepunkt

1965 markerer et historisk vendepunkt. Nye prevensjonsmidler som spiral og p-piller gjorde at kvinnene fikk nøkkelrollen i spørsmålet om å få barn. Synkende barnetall førte til flere endringer i nordmenns livsform. Det var først og fremst kvinner som tenkte annerledes enn deres mødre som drev frem endringene.

Ekteskapet i oppløsning

I 1970-årene kan vi si at ekteskapet ble litt mindre hellig. Færre giftet seg og det ble vanlig å flytte sammen uten å være gift. Samboerskapet ble vanligere. Flere valgte også å gå ut av eksisterende ekteskap. Det viste seg at mange samboere etter hvert giftet seg. Samboerskapet ble et slags prøve-ekteskap, et supplement til og ikke en erstatning for ekteskapet.

Den nye familien

Innholdet i familielivet forandret seg. Familien var opprinnelig sentrum for produksjon, omsorg for eldre og syke og barneoppdragelse. Disse funksjonene var nå i større eller mindre grad overtatt av det offentlige. Familielivet skulle nå (60-70-årene) gi grunnlag for kjærlighet, seksuell tilfredsstillelse og personlig utfoldelse. Større krav til ekteskapet resulterte i flere skilsmisser.

Flere kvinner i arbeidslivet

I begynnelsen av 1970-årene hadde nesten halvparten av kvinnene lønnet arbeid. Mange hadde deltidsarbeid og kombinerte dette med husmorsrollen. Kvinnene kom særlig inn i omsorgsyrker, undervisningsyrker og i handels- og kontorarbeid. De fikk sjelden ledende stillinger. I 1961 kom en likelønnsavtale mellom LO og Norsk Arbeidsgiverforening, men i praksis ble kvinnejobbene fremdeles lavere verdsatt. I løpet av 1960-årene utviklet Norge seg til en velferdsstat. En "kvinnestat" som overtok de oppgavene kvinnene før hadde tatt seg av i hjemmet. Fremveksten av forbrukersamfunnet bidro også til at kvinnene tok lønnet arbeid. Det var gjerne deres ekstra bidrag til økonomien som tillot kjøp av en ny fryser eller nye møbler.

Mange mener at arbeid og utdanning fikk kvinner til å vente med å få barn. Det kan tenkes at det var motsatt. Prevensjon førte til barnebegrensning som gjorde at kvinnene ikke hadde spesielle omsorgsoppgaver i hjemmet. Det nye familiemønstret gjorde at kvinner ville utfolde seg også utenfor hjemmet.

Fra avmakt til deltakelse

Kvinnen fikk ikke lenger sosial status etter sin mann. Kvinnen ble mer akseptert som et eget, selvstendig individ. Etter krigen ble det flere kvinner med politiske verv, og tallet økte etter hvert. I 1970-årene økte kvinnes andel av kommune- og stortingsrepresentantene til ca. 15 prosent, og det ble en fast kvinnevotepå 3 eller 4 medlemmer av regjeringen. Denne utviklingen gikk raskere i Norge og i Norden enn i andre steder. Likhetstanken har alltid hatt godt feste i Norge, og partiene skjønte også at kvinnene jo faktisk utgjorde halvparten av potensiell velgermasse. Kvinner fikk likevel få maktstillinger. Det er sagt at kvinnene beveget seg fra avmakt uten deltaking til deltaking uten tilsvarende makt.

Politikk fra Borten til Nordli

"Vi er alle sosialdemokrater"

I 1965 kom en borgerlig regjering under ledelse av Per Borten til makten. Etter tretti års arbeiderpartistyre kom en lang periode med vekslende regjeringer. I store trekk ble det en videreføring av den sosialdemokratiske politikken, med vekt på full sysselsetting, økonomisk vekst, rettferdig fordeling og større likhet.

Inn i fellesmarkedet?

I 1971 sprakk Per Bortens regjering. Spørsmålet om medlemskap i EEC splittet regjeringen, partier, organisasjoner, arbeidsplasser og familier. Det oppstod tverrpolitiske organisasjoner som

”Folkebevegelsen mot medlemskap i Fellesmarkedet” og ”Ja til EF”. EU var en tollunion som skulle utvikles til felles arbeidsmarked, felles kapitalmarked, fri etableringsrett over landegrensene og felles jordbrukspolitik. EU var en overnasjonal organisasjon som kunne fatte vedtak som bandt medlemslandene. Det var først når Storbritannia erklærte at de ville søke medlemskap (1963) at Norge vurderte å følge etter. Den franske presidenten Charles de Gaulle nedla veto mot britisk medlemskap i 1963, men i etter at de Gaulle gikk av i 1969 ble spørsmålet aktuelt igjen. Norge hadde lenge holdt seg økonomisk og politisk til Storbritannia. Mange følte det nødvendig å følge etter hvis britene gikk inn i EU.

I 1972 ble det folkeavstemning i Norge. Storbritannia, Danmark og Irland hadde allerede søkt samme år. Det var borgerlig koalisjonsregjering i Norge. En senterpartifyr var statsminister. Mistillitsforslag og regjeringen går av. Både JA- og NEI-siden ville bli kvitt han fordi han nølte med spørsmålet. Påskuddet var at han hadde vist bort hemmelige dokumenter til en person på en fly. AP danner regjering og Trygve Bratteli blir statsminister, som får fortgang i sakene. Trygve Bratteli stiller kabinettsspørsmål: Blir det ikke JA, så går jeg av. ”A-velger er en JA-velger”.

Hvem var for?

- Storbritannia og Danmark er med. Vi må følge Storbritannia.
- 70% av Stortinget var for EU.
- AP-regjeringen var for.
- NHO (altså næringslivet) var for.
- Ledelsen i LO var for.
- De fleste store aviser var for => mye JA-stoff i avisene.
- Den økonomiske og politiske eliten var for.
- Sentrumsfolket er for.

Hvem var mot?

- SP, SV, KrF, halve Venstre, deler av AP.
- Ungdommen var i mot, bortsett fra Unge Høyre.
- Bøndene var i mot.
- Fiskerne var i mot. (Fiskeriministeren i Bratteli-regjeringen gikk av i protest fordi han var mot EU)
- Venstresiden i arbeiderbevegelsen og AP var i mot.
- Radikale intellektuelle var i mot.
- Kristenfolket var i mot.
- Distrikts-Norge er i mot.

Norge ble ikke medlem av EU heller denne gang, men fikk handelsavtalen EØS som også inkluderte Island og Lichtenstein. Norge styrer selv jordbruket, fisket og utenrikspolitikken, men de 4 friheter gjelder oss. Vi betaler en stor medlemskontingent til EU, og må innføre reglene de lager. Norge er raskest i Europa til å innføre nye EU-regler, samtidig som vi ikke er med i noen bestemmende organer.

Hvorfor sa folket nei?

- Motstanden var sterkes i omtrent de samme områdene som hadde vært dominert av ”motkulturelle” bevegelser, knyttet til religion, avholdssak og det nasjonale, og der det i det forrige århundre hadde vært sterk opposisjon mot embetsmannsstyre.
- Også unionsoppløsningen i 1905 har preget norsk tenkemåte. Norge er en ung nasjon og nordmenn er lite innstilte på politisk fellesskap med andre stater.
- Norge har aldri vært vendt mot Europa, men har som regel støttet seg til vest.
- Distriktene i Norge betyr mye, og de vil lide i EU.
- Vi har oljerikdommer, men vil ikke at andre skal få forvalte den for oss.
- Fredselementet til EU har ikke tiltalt oss, vi har ikke hatt mye krig.
- NEI-bevegelsen var en forlengelse av ungdomsopprøret

Virkninger av EU-striden

På kort sikt fikk EU-striden dramatiske konsekvenser. Først gikk den borgelige regjeringen i et mistillitsforslag fordi EU-leirene mente statsministeren var for treg med spørsmålet, så måtte Bratteli-regjeringen gå på grunn av kabinettspørsmålet. EU-spørsmålet splittet politiske partier, blant andre Venstre. Venstre ble redusert fra et middels stort parti til et parti under sperregrensen. Arbeiderpartiet mistet mange tilhengere og velgere. En del av dem gikk sammen med SF og deler av NKP inn i det nye SV som ble dannet i 1975.

På lengre sikt ble virkningene små. EU-spørsmålet var for situasjonsbetinget til at det ble dannet noe grunnlag for varig fellesskap. Arbeiderpartiet vant delvis tilbake sin gamle posisjon. EU-striden bidro til å bryte ned gamle lojalitetsbånd mellom velgere og partier.

Nederlag for statlig styring

I 1975 slo den internasjonale økonomiske krisen inn over landet. Supertankere lå i opplag og eksporteringsindustrien slet tungt. Regjeringen svarte med en "motkonjunkturpolitikk". Den ga lån og støtte til bedrifter for at de skulle komme seg gjennom krisen. Det førte til at Norge i motsetning til mange andre land, hadde full sysselsetting. Likevel viste det seg at motkonjunkturpolitikken ikke fungerte. Krisen varte ved. I 1977-78 ble politikken lagt om, og det ble lagt mindre vekt på statlig styring. Oppgivelsen av motkonjunkturpolitikken var et avgjørende vendepunkt. Tiltroen til plan og regulering fikk en knekk, og det ble etter hvert åpnet for en friere markedsøkonomi.